

УДК 930.1 (477) В. Пархоменко

ЛАСТОВСЬКИЙ Валерій,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних
відносин
Київського національного
університету культури і мистецтв
(м. Київ, Україна)
lastov@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8900-5569>

ЕТАПИ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ ІСТОРИКА ВОЛОДИМИРА ПАРХОМЕНКА (1880-1942 рр.)

У статті розглядається наукова діяльність українського історика Володимира Пархоменка (1880-1942) впродовж 36 років. За цей період він опублікував більше 140 наукових робіт різного характеру, які й донині користуються науковим попитом. Метою публікації є здійснення загального аналізу наукової творчості Володимира Пархоменка, передовсім стосовно історії Церкви, та введення до наукового обігу нових джерел інформації, пов'язаних з його життям і діяльністю, зокрема публікацій у пресі початку ХХ ст.

Найбільше досліджень у Володимира Пархоменка було оприлюднено перед Першою світовою війною. Головним чином вони були присвячені історії православної Церкви на території України. В цей же час, починаючи розгляд зародження християнства на Русі, історик переходить до вивчення проблем появи державності на українських землях і їх зв'язку із фактором кочівників. Його дослідження і погляди стають предметом дискусій Михайла Грушевського, Любора Нідерле, Олексія Шахматова, Михайла Приселкова та інших. Здійснюючи наукову діяльність, Володимир Пархоменко поєднував її з управлінською роботою, займаючи відповідні посади в наукових та освітніх установах, зокрема у Полтаві, Каневі, Києві, Дніпропетровську.

У роботі відзначається україноцентричний характер наукових праць дослідника. Також у статті доводиться, що інтелектуальна творча діяльність Володимира Пархоменка була спрямована на отримання нових знань з української історії та пояснення ключових моментів, пов'язаних із суспільно-релігійними процесами і державотворенням Русі. Відтак, історик пройшов шлях від публікації перших праць переважно описового характеру, заснованих на нових джерельних матеріалах, до створення власної теорії формування Русі як держави. Не можна не відзначити, що на наукову творчість дослідника впливала й загальна суспільно-політична ситуація в країні.

При написанні статті було використано загальнонаукові та загальноісторичні методи, зокрема, логічний, діалектичний, порівняльно-історичний тощо.

Ключові слова: Володимир Пархоменко, наукова діяльність, історія, духовенство, Церква, Русь.

STAGES OF SCIENTIFIC ACTIVITIES OF THE HISTORIAN VOLODYMYR PARKHOMENKO (1880-1942)

The article examines the scientific activity of the Ukrainian historian Volodymyr Parkhomenko (1880-1942) for 36 years. During this period, he published more than 140 scientific works of various nature, which are still in scientific demand. The purpose of this publication is to carry out a general analysis of Volodymyr Parkhomenko's scientific work, primarily in relation to the history of the Church, and to introduce new sources of information related to his life and activities, including publications in the press of the beginning of the 20th century, into the scientific circulation. Most of Volodymyr Parkhomenko's research was made public before the First World War. They were mainly devoted to the history of the Orthodox Church in Ukraine. At the same time, starting to examine the birth of Christianity in Russia, the historian proceeds to study the problems of the emergence of statehood on Ukrainian lands and their connection with the factor of nomads. His research and views become the subject of discussions by Mykhailo Hrushevskyi, Lyubor Niederle, Oleksiy Shakhmatov, Mykhailo Pryselkov and others. Carrying out scientific activity, Volodymyr Parkhomenko combined it with managerial work, holding relevant positions in scientific and educational institutions, in particular in Poltava, Kaniv, Kyiv, Dnipropetrovsk. The work notes the Ukrainian-centric nature of the researcher's scientific works. The article also proves that the intellectual creative activity of Volodymyr Parkhomenko was aimed at obtaining new knowledge of Ukrainian history and explaining key points related to socio-religious processes and the creation of a state in Russia. Thus, the historian made his way from the publication of the first works of a mostly descriptive nature, based on new source materials, to the creation of his own theory of the formation of Russia as a state. It should be noted that the general socio-political situation in the country also influenced the researcher's scientific creativity.

When writing the work, general scientific and general historical methods were used, in particular, logical, dialectical, comparative-historical, etc.

Keywords: *Volodymyr Parkhomenko, scientific activity, history, clergy, Church, Russia.*

Постановка проблеми. Володимир Пархоменко (1880-1942) – один з відомих українських істориків, котрий був не так давно повернутий із забуття сучасними вченими. На жаль, відома джерельна база, пов'язана з життям і творчістю дослідника, достатньо обмежена, оскільки його особистий архів не зберігся. Окремі ж згадки у пресі початку ХХ ст. і оприлюднене листування з істориками мають розпорошений характер. Тим не менше, його наукові дослідження ще й до сьогодні викликають жвавий інтерес. Вони неодноразово

використовуються як джерело наукової інформації, передусім у працях з історії православної Церкви на теренах України. Це зумовлюється, по-перше, використанням дослідником тих архівних матеріалів, що збереглися на початок ХХ ст., але на сьогодні вже частково втрачені чи малодоступні (цьому сприяла зміна систематизації архівних справ уже в радянські часи) і, по-друге, важливістю його наукових ідей, які й досі викликають певні суперечки у науковому середовищі.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Біографія і наукова діяльність українського історика Володимира Пархоменка стали предметом досліджень вже за часів незалежності України. Проте на сьогодні вона ще детально не вивчена і не написана, хоча його образу й було присвячено кілька робіт, зокрема А. Портнова, В. Рички, Г. Швидько та ін. [6; 18; 19; 21; 23]. У цих працях не було охоплено всі аспекти життя й діяльності історика. Те ж саме стосується і питання щодо його наукової спадщини. Найбільш повно на все це звертав увагу у своїх працях Андрій Портнов, але це йому вдалося лише відносно 1920-х – 1930-х рр. у житті історика та його досліджень давньої Русі. Слід відзначити, що в усіх цих дослідженнях досить небагато місця відводилося розгляду ранніх праць дослідника, в яких він вивчав історію Церкви в Україні. А саме в цьому напрямі він плідно займався пошуковою діяльністю на початку своєї наукової кар'єри. Чи не найбільш детально в історичній науці досліджувалися його погляди на історію Русі та взаємовідносини давньоруської держави із тюркським світом. Деякою мірою до образу і наукової діяльності Володимира Пархоменка звертався і автор цих рядків [10; 11].

Метою даної статті є здійснення загального аналізу наукової творчості Володимира Пархоменка, передовсім стосовно історії Церкви, та введення до наукового обігу нових джерел інформації, пов'язаних з його життям і діяльністю, зокрема публікацій у пресі початку ХХ ст.

Результати дослідження. Наукова діяльність Володимира Пархоменка (1880-1942) здійснювалася упродовж 36 років, від 1904 до 1941 рр. Найбільш повно бібліографія праць Володимира Пархоменка була оприлюднена в

дослідженнях В. Ластовського та А. Портнова. Однак, в деяких моментах вона була неповною. Всього ж на сьогодні відомо не менше 140 опублікованих за життя статей, повідомлень, рецензій, брошур і книг дослідника (декілька публікацій вже було здійснено у 1990-х рр. сучасними вченими В. Ричкою та Г. Швидько). Серед монографій історика – 4 ґрунтовних роботи, які й до сьогодні користуються значною популярністю серед науковців. Це – «Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии» (1908; 2-е вид. 1910), «Начало христианства Руси» (1913), «У истоков русской государственности» (1924), «Початок історично-державного життя на Україні» (1925).

Всю наукову діяльність Володимира Пархоменка розділимо на два етапи: перший був пов'язаний із дослідженням історії православної Церкви; другий – з історією давньої Русі. Причому, другий етап визначаємо як продовження першого. Дослідник, вивчаючи історію церковних інституцій на теренах України та діячів Церкви, перейшов до висвітлення діяльності княгині Ольги, князів Володимира та Ярослава, і, відповідно, далі в основу його наукових зацікавлень була покладена вже тема державотворення давньої Русі.

Наукова творчість історика фактично витікала із його суто життєвих ситуацій і багато в чому залежала від загальних суспільно-політичних процесів. Її початок був пов'язаний безпосередньо із тим середовищем, з яким Володимир Пархоменко був сполучений найбільш тісно родинними та соціальними зв'язками. Цей аспект відзначав ще Володимир Ричка у 1991 р. [21]. Як відомо, історик народився у сім'ї православного священника, освіту здобував у Полтавській духовній семінарії та Санкт-Петербурзькій духовній академії.

Найбільша кількість публікацій Володимиром Пархоменком була здійснена в перші 10 років його активної наукової діяльності – в період від 1904 по 1914 рр. Ним було оприлюднено 77 наукових досліджень (при цьому монографію, присвячену Переяславсько-Бориспільській єпархії, він видавав двічі, другий раз вже як перероблену і доповнену, але тут враховуємо її як 1 твір). Саме в цей час і відбувалося становлення Володимира Пархоменка як

історика. Він визначився з основними напрямками своєї наукової діяльності, здійснив публікації, що стали обговорюваними і були визнані іншими дослідниками як варті уваги та наукових дискусій. Важливо підкреслити його потужну працю в церковних архівах, що й дало йому можливість залучити значну кількість неопублікованих документів.

В цей же період Володимир Пархоменко формувався і як функціонер у науці, адже йому довелося займатися управлінською діяльністю в науковій сфері. Вже від грудня 1905 р. він викладав церковну історію у Полтавській семінарії і тоді ж почав брати активну участь у створенні місцевого Церковно-Археологічного Комітету (1906). Там він займав посаду «делопроизводителя». Дещо пізніше почав працювати і в Полтавському музеї, де продовжував займатися науковими дослідженнями та популяризацією наукових знань. Завдяки йому в цей час ще більше уваги стало приділятися такій пам'ятці української культури, як Пересопницьке євангеліє. Про це свідчить, зокрема, повідомлення у 1910 р. у київській україномовній газеті «Рада», яка писала, що «разом з цим важним пам'ятником у Київ прибув д. Пархоменко, завідуючий музеєм у Полтаві. Євангеліє оглядали проф. Тітов, проф. Перетц, архіваріус університету Каманин, директор городськ. музею Біляшевський и инш. У Києві з євангелія зроблено багато фотографій... Сьогодні євангеліє одвезуть у Полтаву під доглядом д. Пархоменка, який у Києві цілий час його доглядав» [17, с. 2].

За наступні 5 років, 1915-1920 рр., Володимиру Пархоменку вдається видрукувати усього лише 3 роботи (одна з них – «Русь в IX веке» – двічі друкувалася у 1918 р. у вигляді статті та брошури). Це період, який окреслюється воєнними подіями Першої світової війни, революційними процесами на теренах колишньої Російської імперії, появою та руйнацією української державності. Період супроводжується ще й постійними змінами місця проживання історика. Так, у 1913 р. життя закидає дослідника на Кавказ, де він обіймає викладацькі посади у Тифлісі та Сухумі. Після революційних подій весни 1917 р. він деякий час працював директором Канівської гімназії,

отримав посаду приват-доцента кафедри російської історії Університету Св. Володимира.

У ці буремні часи він вже був відомим та авторитетним в українському суспільстві дослідником. Це видно хоча б із повідомлення, яким описувалося отримання ним посади директора Канівської гімназії в газеті «Нова Рада» від 10 червня 1917 р.: «20 травня у Каніві одбулись загальні збори Товариства розповсюдження середнєшкільної освіти у Каніві та Канівському повіті імени Т.Г. Шевченка... На цих зборах українці виставили в директорі гімназії досить відомого українського педагога-історика д. Пархоменка» [8, с. 4]. Важливо підкреслити ту обставину, що Володимир Пархоменко на цих виборах протиставлявся кандидату, який, як стверджувалося, вороже ставився «до української течії».

Після цього доля закидала його знову на Кавказ, в Крим, знову до Києва і потім до рідної Полтавщини. І лише з початку 1920-х рр. Володимир Пархоменко може вже повноцінно відновити свою наукову діяльність.

За період від 1922 по 1941 рр., упродовж 18 років, Володимиром Пархоменком було опубліковано ще 56 праць (деякі рецензії мали повторну публікацію).

Найдовше на новому етапі свого життя він затримався у Дніпропетровську, де з 1925 по 1929 рр. працював професором в Інституті народної освіти (теперішній університет) і одночасно виконував обов'язки директора відділу в обласному історико-археологічному музеї та очолював Дніпропетровське наукове товариство. Але й тут не був осидлючим. Маємо відомості про його часті відвідини Криму: він проживав у Бахчисараї, був учасником Всесоюзних конференцій археологів СРСР у Керчі (1926) та Севастополі (1927).

У Дніпропетровську його й було заарештовано 30 вересня 1929 р. за звинуваченням у причетності «Спілки Визволення України», після чого засуджено до 10 років таборів, хоча він своєї вини так і не визнав. Щоправда, вже у 1933 р., після ряду клопотань і за станом здоров'я його було достроково

звільнено від покарання. Після лікування В. Пархоменко переїздить до Ленінграду, де й працює аж до смерті у блокадному місті в 1942 р. І тільки у 1989 р. він був повністю реабілітований.

Основну увагу у перший період наукової діяльності Володимир Пархоменко зосередив на дослідженні історії Переяславсько-Бориспільської єпархії, що проіснувала з 1733 (до цього від 1700 р. вона була вікаріатством Київської митрополії) по 1799 рр. Спочатку він присвятив їй значну кількість заміток і статей, опублікованих в «Киевской старине» і «Полтавских епархиальных ведомостях», а згодом – зведених в окрему монографію (видання 1908 р. та перевидання зі змінами й доповненнями 1910 р.). У науковому світі ця робота одразу знайшла своїх читачів і була позитивно оцінена. Власне, рекомендована вона була до друку на засіданні Полтавського Церковного Історико-Археологічного Комітету 7 січня 1908 р. Пізніше з нею ознайомився і склав коротке резюме Михайло Грушевський. Екземпляр вже другого видання В. Пархоменко подарував відомому історичу церкви Степану Голубєву. Саме за цю роботу він отримав у 1912 р. ступінь магістра. Зараз вже важко з впевненістю стверджувати, які причини штовхнули його до вивчення саме цього періоду. Але сам він зауважував, що для нього XVIII ст. було цікаве тим, «що це була перехідна епоха, епоха коливань і нестійкості, зміни одного укладу іншим». Ну і, звісно, не можна не враховувати вплив середовища, з яким він був пов'язаний, на що вказувалося вище.

Як справжньому досліднику, Володимир Пархоменку був властивий критичний підхід не тільки до джерел, але й до оцінки праць інших учених. Наприклад, він піддавав критиці «польських і деяких російських (і, по-перше, Данила Мордовцева) істориків», які вважали ігумена Троїцького Мотронинського монастиря Мельхиседека Значко-Яворського одним із організаторів Коліївщини та автором «Золотої грамоти»; крім того, вказував на значну кількість недоліків і помилок у монографії С. Іваницького «Переяславский епископ Гервасий Линцевский» (1904), зокрема з приводу ставлення церковної ієрархії до Коліївщини, територіальних розмірів

Переяславсько-Бориспільської єпархії тощо, звернув увагу на «нестійкість і коливання в його судженнях», що було викликано, на його думку, двома причинами: «...автор, по-перше, порівняно мало ознайомився з літературою... і, по-друге, не заглянув в жоден архів, крім старого архіву Київської дух. Консисторії» [13].

Дослідження самого Володимира Пархоменка у сфері історії Церкви також викликали заперечення у інших істориків. Так, Іван Джиджора у 1906 р. виступив проти концептуальних засад дослідника в його розумінні подій XVIII ст.

У своїх роботах В. Пархоменко намагався розглянути окремі аспекти економічного стану церковних структур єпархії і навів цікаві факти щодо збору окремих податків (натуральних, грошових) на користь церковних приходів, Переяславської семінарії, Переяславської кафедри та констатував «неважний матеріальний стан монастирів» – Вознесенського Переяславського, Преображенського Красногірського Золотоніського. Йому належить перший на той час в історичній літературі опис участі білого і чорного духовенства саме Переяславсько-Бориспільської єпископії в «Уложеній Комісії» 1767-1768 рр.

Взагалі ж, Володимир Пархоменко у своїх роботах торкався досить різноманітних проблем історії України XVIII ст. [2; 4; 5]. Частина праць носила суто біографічний характер [16], причому у цих нарисах він намагався відтворити життя особистості на фоні суспільно-політичних проблем. Наприклад, про життя і діяльність патріарха Константинопольського Серафима II (1715-1779) дослідник пише, використовуючи фон російсько-турецьких взаємовідносин [14]. На окрему увагу заслуговують розвідки Володимира Пархоменка про ігумена Мотронинського монастиря Мельхиседека Значко-Яворського. В історіографії була поширеною, та й до сих пір існує, думка, що саме цей ігумен був ідейним натхненником і одним із організаторів повстання, відомого як Коліївщина. Це стверджували як і деякі сучасники тих подій, але з негативним відтінком, так і деякі пізніші історики з позитивними, іноді – занадто ультра-патріотичними лозунгами. Але дослідник

досить аргументовано довів свою тезу, що «про роль Мелхиседека у повстанні 1768 р. краще говорити гіпотетично, а не категорично». Тим більше, на його думку, якби ігумен Мотронинського монастиря «був замішаний в участь у повстанні, особливо ж в організації його, звичайно, його судили б, як судили тоді багатьох духовних осіб, часто за одною, нічим не доведеною підозрою їх в участі з гайдаками» [12].

У процесі науково-пошукової роботи Володимиру Пархоменку доводилося зустрічатися з багатьма труднощами – з хаосом у зберіганні в архівах документів, відсутністю їхньої систематизації тощо. Вже у 1905 р. він спробував підняти перед громадськістю питання про врятування архівних матеріалів, які зберігалися при церквах і монастирях України. Зокрема, архів давніх справ при Київській духовній консисторії, в який дослідник потрапив після довгих поневірянь по інстанціям, знаходився десь на «горищі», де було «темно й брудно», «справи у цілковитому безладі, деякі підгнили. Немає опису справ, немає ніякої системи у підборі справ... Кімнати для занять не існує», «багато що вже розтягнуто» [3]. І такий стан справ історик спостерігав не лише в цьому архіві, але й в інших (у Софійському соборі, Києво-Михайлівському монастирі, Переяславській консисторії і т. д.). За його даними, у Вознесенському Переяславському монастирі за попередні двадцять років загинуло ледь не 9/10 всіх документів, а у Київській консисторії – до половини. Все це спонукало дослідника виступити з пропозицією «оглянути ці та інші архіви малоросійські, вибрати з них найбільш цінне в історичному відношенні і утворити щось на зразок «центрального малоросійського архіву» [3, с. 138].

І в подальшому дослідник намагався всіма можливими способами оберігати ті матеріали давнини, що цього потребували. Тому він збирав їх у самих різноманітних місцях – церквах, монастирях, у приватних осіб – і представляв до Полтавського Церковного Історико-Археологічного Комітету. Так, у 1908 р. він передав йому речі з Полтавського і Лубенського монастирів, Миколаївської церкви у м. Хоролі, Михайлівської церкви у м. Опошні та ін. [20, с. 75, 77, 79, 81, 86].

Навіть після переходу до вивчення давньоруської проблематики тема церковної давнини не була повністю ним покинута. Зокрема, маємо повідомлення з 1923 р., що він провадив спеціальні екскурсії, в яких висвітлював історію давнього Переяслава і представляв інформацію про його Успенський та Михайлівський храми [7, с. 282]. Та й у передмові до своєї книги «У истоков русской государственности» (1924) В. Пархоменко наголошував на зв'язку своєї давньоруської тематики із тематикою історико-церковною.

Дослідження української історії не було випадковим зацікавленням у житті Володимира Пархоменка. Можемо стверджувати, що українство було ще й частиною його світогляду, що проявлялося у певних діях. Зокрема, ми бачимо у 1911 р. його серед жертводавців на пам'ятник Тарасу Шевченку [1, с. 4]. Вище також вказувалося на ситуацію у Каневі, пов'язану саме з його суспільною позицією. Та і в наукових творах Володимира Пархоменка, особливо у більш пізніх, чітко прослідковується їх україноцентричний характер. І, очевидно, саме це і стало підставою не лише критики на адресу його публікацій та виступів, але й звинуваченням в антирадянській діяльності й подальшим засудженням (між іншим, А. Портнов відзначає певний формальний «компроміс» у публікаціях історика з марксистсько-ленінською ідеологією, що виражався у посиланнях на її «класиків»). У 1925 р. він писав: «Щоби збудувати нову історію України, потрібно зруйнувати старий історичний консерватизм... і за допомогою робочих гіпотез іти до складання певнішої, вірнішої історії» [15, с. 3-4]. Між іншим, назва однієї з ключових монографій історика, виданої у Ленінграді в 1924 р. російською мовою, була без його відома змінена самою редакцією з «Начало государственности у восточного славянства» на «У истоков русской государственности» [22, с. 4]. А в листопаді 1929 р. (у вересні він вже був арештований у відомій справі «СВУ») Володимир Пархоменко повинен був виступати з доповіддю на другому українському сходознавчому з'їзді з темою «Роля степовиків у історії української держави (X-XII вв.)», в якій міг би продовжувати розвивати свою ідею, що тюркські народи «зовсім не були заклятими ворогами України» [9, с. 166].

Упродовж 1930-1936 рр. В. Пархоменком в СРСР не опубліковано жодної наукової роботи (але 2 його праці в цей період було видруковано за кордоном – у часописі «Slavia» у Празі). І це, зрозуміло, було наслідком його арешту та перебування на засланні. Продовжити ж свою діяльність, завдяки науковим зв'язкам, він зміг лише у Ленінграді, де й помер у 1942 р.

В радянські часи про наукову спадщину Володимира Пархоменка фактично забули і в першу чергу «забуттю» було піддано його доробки з історії церкви. Зрозуміло, що на фоні впровадження в широку масову свідомість «войовничого атеїзму», вони були абсолютно непотрібні. І тому в радянських виданнях дослідник згадувався виключно як спеціаліст з давньоруської історії, котрий заперечував норманську теорію і розробляв питання взаємовідносин Русі з кочовими народами.

Висновки. Таким чином, упевнені, що наукова діяльність Володимира Пархоменка пройшла певну еволюцію, пов'язану як з особистісними уявленнями історика, так і відповідно до суспільних процесів, у результаті яких зникла колишня Російська імперія та з'явилася радянська. Відповідно до цього змінювалися і його методологічні підходи, спочатку явно позитивістського плану, в пізніх роботах вони набули вже марксистського («класового») характеру. Разом з тим, наукова діяльність історика ще не є достатньо вивченою і проаналізованою. Багато моментів у житті дослідника залишаються невідомими, особливо з раннього етапу його життя, стосунки з колегами тощо. Наразі ж цілком очевидно, що інтелектуальна творча діяльність Володимира Пархоменка була спрямована на отримання нових знань з української історії та пояснення ключових моментів, пов'язаних із суспільно-релігійними процесами і державотворенням Русі. Відтак, він пройшов шлях від публікації перших праць переважно описового характеру, заснованих на нових джерельних матеріалах, до створення власної теорії формування Русі як держави. З нашої точки зору, не дивлячись на зовнішні впливи, наукові погляди Володимира Пархоменка мали україноцентричний характер.

Список використаних джерел та літератури

1. Від контори. *Рада*. 27 августа (9 вересня) 1911. № 193. С. 4.
2. Вл. П-ко. И. П. Котляревский – ученик Екатеринославской семинарии. *Киевская старина*. 1905. № 7-8. С. 46-47.
3. Вл. П-ко. Несколько слов о малороссийских архивах. *Киевская старина*. 1905. № 2. С. 136-138.
4. Вл. П-ко. Разведение табаку в Малороссии в 1760-х годах. *Киевская старина*. 1906. № 5-6. С. 8.
5. Вл. П-ко. Указ императрицы Анны Ивановны правителю Малороссии князю Шаховскому – о браках малороссов. *Киевская старина*. 1905. № 10. С. 1.
6. Граб В. У лещатах ДПУ. Полтава, 1999. 215 с.
7. Ернст Ф. Експедиції для студіювання української старовини. *Червоний шлях*. 1923. № 8. С. 282-284.
8. Канів. *Нова Рада*. 10 червня 1917. № 60. С. 4.
9. Ковалівський А. З історії тюрко-українських відносин. *Червоний шлях*. 1930. № 2. С. 153-167.
10. Ластовський В. Історія православної церкви в Україні наприкінці XVII – у XVIII-му ст.: історіографічні аспекти. Київ, 2006. 278 с.
11. Ластовський В. Між суспільством і державою. Київ, 2008. 496 с.
12. П-ко Вл. Был ли игумен Мельхиседек Значко-Яворский организатором украинского восстания 1768 г. *Киевская Старина*. 1905. № 1. С.4–7.
13. П-ко Вл. Переяславский епископ Гервасий Линцевский и начало воссоединения униатов в западной или польской Украине (1757-1769) С.Иваницкого. *Киевская Старина*. 1905. №4. С.1-6.
14. Пархоменко В. Патриарх Константинопольский Серафим II. *Труды Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета*. Вып. 2. Полтава, 1908. С. 25-32.
15. Пархоменко В. Початок історично-державного життя на Україні. Київ, 1925. 36 с.
16. Пархоменко В. Сильвестр Лебединский, первый епископ Полтавской епархии. *Труды Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета*. Вып. 2. Полтава, 1908. С. 1-24.
17. По Україні. *Рада*. 15 августа (28 серпня). 1910. № 184. С. 2.
18. Портнов А. Володимир Пархоменко: Дослідник ранньої історії Русі. Львів, 2003. 78 с.
19. Портнов А. Історії істориків. Київ, 2011. С. 39-98.
20. Журнали засідань Комітета. *Труды Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета*. Вып.2. Полтава, 1908. С. 75-91.
21. Ричка В. За сфабрикованим звинуваченням. *Репресоване краєзнавство*. Київ-Хмельницький, 1991. С. 233-237.
22. Сонні Г. Бібліографія. *Більшовик*. 23 вересня 1924. № 216. С. 4.
23. Швидько Г. Дослідник ранньої історії Півдня України. *Під знаком Кліо*. Дніпропетровськ, 1995. С. 96-101.

References

1. Vid kontory [From the office] (1911). *Rada* [Council]. 27 avhusta (9 veresnia), 193, 4 [in Ukrainian].
2. Vl. P-ko (1905). I. P. Kotlyarevskij – uchenik Ekaterinoslavskoj seminarii [I. P. Kotlyarevsky is a student of the Yekaterinoslav Seminary]. *Kievskaya starina* [Kievan Antiquity], 7-8, 46-47 [in Russian].
3. Vl. P-ko (1905). Neskol'ko slov o malorossijskih arhivah [A few words about the Little Russian archives]. *Kievskaya starina* [Kievan Antiquity], 2, 136-138 [in Russian].
4. Vl. P-ko (1906). Razvedenie tabaku v Malorossii v 1760-h godah [Cultivation of tobacco in Little Russia in the 1760s]. *Kievskaya starina* [Kievan Antiquity], 5-6, 8 [in Russian].
5. Vl. P-ko (1905). Ukaz imperatricy Anny Ivanovny pravatelyu Malorossii knyazyu Shahovskomu – o brakah malorossov [Decree of Empress Anna Ivanovna to the ruler of Little Russia, Prince Shakhovskiy, on the marriages of Little Russians]. *Kievskaya starina* [Kievan Antiquity], 10, 1 [in Russian].
6. Hrab, V. (1999). U leshchatakh DPU [In the vices of the DPU]. Poltava [in Ukrainian].
7. Ernst, F. (1923). Ekspedytsii dlia studiiuvannia ukrainskoi starovyny [Expeditions for the study of Ukrainian antiquity]. *Chervonyi shliakh* [Red way], 8, 282-284 [in Ukrainian].
8. Kaniv (1917). *Nova Rada* [New Council]. 10 chervnia, 60, 4 [in Ukrainian].
9. Kovalivskiy, A. (1930). Z istorii tiurko-ukrainskykh vidnosyn [From the history of Turkish-Ukrainian relations]. *Chervonyi shliakh* [Red way], 2, 153-167 [in Ukrainian].
10. Lastovskiy, V. (2006). Istoriiia pravoslavnoi tserkvy v Ukraini naprykintsi XVII – u XVIII-mu st.: istoriohrafichni aspekty [The history of the Orthodox Church in Ukraine at the end of the 17th – in the 18th century: historiographical aspects]. Kyiv [in Ukrainian].
11. Lastovskiy, V. (2008). Mizh suspilstvom i derzhavoiu [Between society and the state]. Kyiv [in Ukrainian].
12. P-ko Vl. (1905). Byl li igumen Mel'hisedek Znachko-Yavorskij organizatorom ukrainskogo vosstaniya 1768 g. [Was Abbot Melchizedek of Znachko-Yavorsky the organizer of the Ukrainian uprising of 1768]. *Kievskaya starina* [Kievan Antiquity], 1, 4–7 [in Russian].
13. P-ko Vl. (1905). Pereyaslavskij episkop Gervasij Lincevskij i nachalo vossoedineniya uniatov v zapadnoj ili pol'skoj Ukraine (1757-1769) S. Ivanickogo [Bishop of Pereyaslav Gervasy of Lintsevsky and the beginning of the reunification of the Uniates in Western or Polish Ukraine (1757-1769) by S. Ivanitsky]. *Kievskaya starina* [Kievan Antiquity], 4, 1-6 [in Russian].
14. Parhomenko, V. (1908). Patriarh Konstantinopol'skij Serafim II [Patriarch Seraphim II of Constantinople]. *Trudy Poltavskogo Cerkovnogo Istoriko-Arheologicheskogo Komiteta* [Proceedings of the Poltava Church Historical and Archaeological Committee], 2, 25-32 [in Russian].

15. Parkhomenko, V. (1925). Pochatok istorychno-derzhavnoho zhyttia na Ukraini [The beginning of historical and state life in Ukraine]. Kyiv, 36 [in Ukrainian].

16. Parhomenko, V. (1908). Sil'vestr Lebedinskij, pervyj episkop Poltavskoj eparhii [Sylvester Lebedinsky, the first bishop of the Poltava diocese]. *Trudy Poltavskogo Cerkovnogo Istoriko-Arheologicheskogo Komiteta* [Proceedings of the Poltava Church Historical and Archaeological Committee], 2, 1-24 [in Russian].

17. Po Ukraini [Across Ukraine] (1910). *Rada* [Council]. 15 avhusta (28 serpnia), 184, 2 [in Ukrainian].

18. Portnov, A. (2003). Volodymyr Parkhomenko: Doslidnyk rannoï istorii Rusi [Volodymyr Parkhomenko: Researcher of the early history of Russia]. Lviv [in Ukrainian].

19. Portnov, A. (2011). Istorii istorykiv [Stories of historians]. Kyiv, 39-98 [in Ukrainian].

20. Zhurnaly zasedanij Komiteta [Journals of the meetings of the Committee] (1908). *Trudy Poltavskogo Cerkovnogo Istoriko-Arheologicheskogo Komiteta* [Proceedings of the Poltava Church Historical and Archaeological Committee], 2, 75-91 [in Russian].

21. Rychka, V. (1991). Za sfabrykovanyim zvyuvachenniam [On fabricated charges]. *Represovane kraieznavstvo* [Repressed local history]. Kyiv-Khmelnytskyi, 233-237 [in Ukrainian].

22. Sonni, H. (1924). Bibliohrafiia [Bibliography]. *Bilshovyk* [Bolshevik]. 23 veresnia, 216, 4 [in Ukrainian].

23. Shvydko, H. (1995). Doslidnyk rannoï istorii Pivdnia Ukrainy [Researcher of early history of Southern Ukraine]. *Pid znakom Klio* [Under the sign of Clio]. Dnipropetrovsk, 96-101 [in Ukrainian].

Рецензенти:

I. С. Бородай, д. і. н., проф.;

В. В. Куйбіда, д. і. н., проф.

Надійшла до редакції: 03.07.2022 р.